1 ક્રોધી સ્વભાવને જીતવો ને

ગંગાસતી

(જન્મ : 1846 અવસાન : 1894)

ગુજરાતના સંતસાહિત્યમાં કેટલીક સંતકવયિત્રીઓનું નોંધપાત્ર યોગદાન રહ્યું છે. એમાંનાં એક ગંગાસતીનો જન્મ ભાવનગર જિલ્લાના રાજપરામાં થયો હતો. એમના પિતાનું નામ ભાઈજીભા અને માતાનું નામ રૂપાળીબા હતું. તેમનાં સાસુ-સસરા તેમજ પતિ દ્વારા ભાવ-ભક્તિ-ભજનનું વાતાવરણ તેમને પ્રાપ્ત થયું હતું. ગંગાસતીના આધ્યાત્મિક જીવનનો પૂર્ણ વિકાસ આવા પવિત્ર વાતાવરણમાં થયો હતો. તેમનાં શિષ્યા પાનબાઈને સંબોધીને તેમણે જે રચનાઓ પ્રગટ કરી છે તે પણ ભજનો રૂપે પ્રચલિત થઈ છે.

'વીજળીને ચમકારે મોતીડાં પરોવો પાનબાઈ !', 'મેરુ રે ડગે પણ જેનાં મન નો ડગે', 'શીલવંત સાધુને વારેવારે નમીએ', 'ભક્તિ કરવી તેને રાંક થઈને રહેવું', 'પીવો હોય તો રસ પી લેજો પાનબાઈ' - વગેરે ગંગાસતીનાં લોકપ્રસિદ્ધ પદો છે.

આપણા ભારતીય ધર્મશાસ્ત્રોમાં જેને ષડ્‌રિપુ-કામ, ક્રોધ લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર-રૂપી છ ભયંકર શત્રુઓ ગણાવ્યા છે તે પૈકીનો એક તે આ ક્રોધ. પ્રસ્તુત ભજનમાં ગંગાસતી પાનબાઈને શીખ આપે છે કે જેણે અધ્યાત્મના દેશ-પ્રદેશની યાત્રા કરવી હોય તેણે પોતાના ક્રોધી સ્વભાવને જીતવો રહ્યો. કેમ કે, ભલભલા સંતો - મહંતો - ઋષિઓ પણ આ ક્રોધરૂપી દાનવના સકંજાથી સર્વથા મુક્ત નથી. જેમાં જાણીતું નામ ઋષિ દુર્વાસાનું છે. તો આપણે તો પામર જીવ. માનવમાત્ર જાત-ભાતની કામના - આશા - ઈચ્છા - અપેક્ષા - તૃષ્ણાથી ત્રસ્ત અને ગ્રસ્ત છીએ. ગમે તેવી અને ગમે તેટલી તકેદારી રાખવા છતાં - ક્રોધની ભયંકરતા જાણવા છતાં ક્રોધવશ થઈએ છીએ અને જાણ્યે-અજાણ્યે આપણું ને અન્યનું અહિત કરી બેસીએ છીએ. આ પદમાં પાનબાઈને કેવળ અક્રોધનો મહિમા જ નથી સમજાવ્યો, કિન્તુ ક્રોધના કારણની સાથે વારણની વિવિધ હાથવગી - હૈયાવગી ચાવીઓ પણ સમરથ - અનુભવી ગંગાસતીએ સમજાવીને આપણને સૌને - માનવજાતને - આદર્શનો સંદેશ આપ્યો છે.

ક્રોધી સ્વભાવને જીતવો ને,
        રાખવો નહીં અંતરમાં ક્રોધ રે,
સમાનપણે સર્વેમાં વરતવું ને,
        ટાળી દેવો મનનો વિરોધ રે.
હે જી રામ, નિરમળ થઈને કામને જીતવો ને,
        રાખવો અંતરમાં વેરાગ રે,
જગતના વૈભવને મિથ્યા જાણી ને,
        ટાળી દેવો દુર્જનનો રાગ.
હે જી રામ, આ લોક ને પરલોકની આશા તજવી ને,
        રાખવું અભ્યાસમાં ધ્યાન રે,
તરણાં સમાન સહુ સિદ્ધિઓને ગણવી ને,
        મેલવું અંતરનું માન રે.
હે જી રામ, ગુરુમુખી હોય તેણે એમ જ રહેવું ને,
        વરતવું વચનની માંય રે,
ગંગાસતી એમ બોલિયાં રે પાનબાઈ,
        એને નડે નહીં જગતમાં કોઈ.

શબ્દસમજૂતી

વરતવું - વર્તન કરવું; **નિરમળ** - નિર્મળ, પવિત્ર; **વેરાગ** - વિરક્તિ, સંસાર પરની આસક્તિનો અભાવ; **રાગ** - સ્નેહ, પ્રેમ; **તરણું** - ઘાસ; **મેલવું** - છોડવું, ત્યજવું

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

(1) ગંગાસતી શાને જીતવાનું કહે છે ?

(2) મનની દ્વિધા (મૂંઝવણ) ટાળવા કવયિત્રી કેવો વ્યવહાર સૂચવે છે ?

(3) ગંગાસતીની શિષ્યા કોણ હતાં ?

2. નીચેના પ્રશ્નોના ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

(1) ગંગાસતી અંતરમાં શું ધારણ કરવાનું જણાવે છે ? શા માટે ?

(2) કઈ આશા છોડીને શેમાં ધ્યાન ધરવાનો ઉપદેશ ગંગાસતી જણાવે છે ?

3. સવિસ્તર ઉત્તર લખો.

(1) ગંગાસતી માનવ સ્વભાવના કયા કયા દુર્ગુણો જણાવી તેને દૂર કરવાના ઉપાયો સૂચવે છે ?

(2) ક્રોધી સ્વભાવ જીતવા ગંગાસતી શો ઉપદેશ આપે છે તે જણાવો.

વિદ્યાર્થી પ્રવૃત્તિ

1. ગંગાસતીનાં રચેલાં પદોમાંથી જાણીતાં બે-ત્રણ પદો મેળવીને તેનું ગાન કરો.
2. મધ્યકાળના સાહિત્યકારો પૈકી સ્ત્રી સાહિત્યકારોની યાદી કરો.
3. આ પદનું સમૂહગાન કરો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

પ્રસ્તુત રચના 'ભજન' છે. એનો પાઠ કરવો એક બાબત છે, અને એને ભક્તોની મંડળીમાં તંબૂરા-મંજીરા સાથે ગવાતું સાંભળવું બીજી બાબત છે. ભજનની ભાવાભિવ્યક્તિ જ્યારે તે ભજનમંડળીમાં ગવાતું હોય ત્યારે વિશેષ સિદ્ધ થાય છે. તાલ, લય, ઢાળ, સંગીત, સૂરથી વાતાવરણ ઊભું થાય છે. ભજન લોકસાહિત્યનો વારસો છે, લોકસંપત્તિ છે. લોકોની ભાષામાં એ રજૂ થાય તો જ એની સાર્થકતા છે. પ્રસ્તુત 'ભજન'માં વપરાયેલા તળપદા શબ્દોની નોંધ કરો.

'વરતવું', 'નિરમળ', 'વેરાગ', 'તજવી', 'મેલવું', 'બોલિયાં' - તળપદા શબ્દોનો ભજનની ભાવાભિવ્યક્તિમાં શો ફાળો છે, તેની નોંધ કરો. ભજનમાં તેની જગ્યાએ તમે શિષ્ટ શબ્દ અનુક્રમે 'વર્તવું', 'નિર્મળ', 'વૈરાગ્ય', 'ત્યજવી', 'મૂકવું', બોલ્યાં - વાપરી ભજન ગાવાનો પ્રયત્ન કરી જુઓ જોઈએ ? શો ફેરફાર લાગે છે તે વિચારો.

શિક્ષક પ્રવૃત્તિ

1. ગંગાસતી - પાનબાઈની જીવન - ઝરમર વિદ્યાર્થીઓ પાસે રજૂ કરવી.
2. ભક્તિકાવ્યોનો વિદ્યાર્થીઓ પાસે હસ્તલિખિત અંક બનાવડાવો.

•

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in